

Marcin Gajec

SYRIA W PRZEDEDNIU WYPRAW KRZYŻOWYCH W ŚWIETLE KRONIK ARABSKICH

Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Barbary Michalak-Pikulskiej

Streszczenie

Praca dotyczy sytuacji w Syrii w latach poprzedzających wyprawę krzyżowe. We wprowadzeniu do niej zostało postawione pytanie jak doszło do niebywałego sukcesu, jakim było zdobycie przez krzyżowców Jerozolimy w 1099 roku? Trudno wskazać jedną i prostą odpowiedź. Niewątpliwie jednak jedną z najważniejszych przyczyn było rozbitcie wewnętrzne Syrii. Doszło do niego w ciągu ostatnich dziesięcioleci jedenastego wieku, chociaż od czasu rozpadu kalifatu Abbasydów rejon ten nigdy nie był politycznym monolitem. W tej części pracy określone zostały także ramy czasowe omawianego tematu i zasięg geograficzny. Dwie kluczowe daty to rok 1071 i 1097. Pod koniec sierpnia 1071 roku doszło do przełomowej bitwy, kiedy to siły seldżuckiego sułtana Alp Arslana rozbiły u podnóżu twierdzy Manzikert prowadzone przez cesarza Romana IV Diogenesa wojska bizantyjskie. W październiku zaś 1097 roku awangarda armii krzyżowej wkroczyła w okolicy Antiochii do Syrii. Terminu Syria nie należy traktować w jego dzisiejszym znaczeniu jako istniejącego na Bliskim Wschodzie państwa. Odnosi się on do większego obszaru określanego jako Asz-Szam lub Większa Syria i oznaczającego krainę geograficzną obejmującą

terytoria wchodzące w skład dzisiejszych Syrii, Libanu, Palestyny, Jordanii, a także w mniejszym stopniu Turcji i Iraku.

W kolejnej części pracy zostały omówione główne źródła na jakich oparta jest dysertacja oraz przegląd najważniejszych opracowań historycznych poruszających zawarte w niej zagadnienia.

Trzy najważniejsze kroniki wykorzystane w pracy to:

- *Al-Kāmil fī at-tārīḥ* („Doskonała księga historii”) Ibn al- Aṭīra

- *Al-Muḥtaṣar fī al-ḥabār al-bašar* („Skrót wiadomości o ludzkości”) Abū al-Fidā

- *Al-Bidāya wa al-nihāya* („Początek i koniec”) Ibn Kaṭīra

Wszystkie trzy dzieła mają charakter rocznikarski i starają się w całościowy sposób ująć historię gminy muzułmańskiej na przestrzeni dziejów. Zdecydowanie najistotniejszą i najbardziej zbliżoną do współczesnego rozumienia historiografii jest najwcześniejsza z nich, *Al-Kāmil*. Kronikarz starał się nie tylko przedstawić dane wydarzenia, ale także pokusił się o ich interpretację. Zarzuca też czasami typowo annalistyczną narrację by pokazać omawianą sytuację w szerszym kontekście. Przedstawiony w rozprawie życiorys autora związanego blisko z dynastią Zangidów z Mosulu zmusza jednak do bardziej krytycznego spojrzenia w momencie kiedy wspomina o czynach swoich protektorów i ich antenatów. Pozostali dwaj autorzy w dużym stopniu wzorowali się na swoim wielkim poprzedniku i wyraźnie korzystali z *Al-Kāmil*. Obaj jednak uzupełniają relację Ibn al- Aṭīra. Wynika to z nieco innego doboru źródeł oraz z samej pozycji jaką zajmowali w społeczeństwie. Ibn Kaṭīr był „człowiekiem pióra”, uczonym, teologiem i historykiem związanym całe swoje życie z Damaszkiem. *Al-Bidāya* jest w większym stopniu przesiąknięta duchem islamu i odwołań do Wszechmocnego. Abū al-Fidā zaś był księciem syryjskiego miasta Hama i geografem. Pisał więc z pozycji arystokraty i człowieka mającego dostęp do najwyższych urzędników i notabli państwa egipskich mameluków, którzy w jego czasach władali Syrią.

Współcześni historycy i orientaliści często zajmowali się badaniem wypraw krzyżowych. Niewielu jednak próbowało w szerszy sposób omówić wydarzenia je poprzedzające. Część wstępu poświęcona opracowaniom wymienia najważniejsze dzieła i autorów, którzy poruszali

ten temat. Większość z nich powstała jednak w pierwszej połowie dwudziestego wieku i dopiero od niedawna kontynuowane są prace w tym zakresie. Nie mogło tu oczywiście zabraknąć prac najślynniejszych badaczy jak Steven Runciman czy Claude Cahen. Wymienione zostały także istotne, chociaż wyjątkowo nieliczne opracowania polskich autorów jak Jerzy Hauziński, Adam Bieniek czy Jacek Bonarek.

Główna część pracy jest podzielona na trzy rozdziały, które różnią się między sobą tematyką, a także wewnętrzną strukturą. Pierwszy z nich nosi tytuł „Manzikert”. Rozpoczyna się on przedstawieniem początków dynastii Wielkich Seldżuków, których wódz Tughril Beg w 1055 roku uzyskał od abbasydzkiego kalifa tytuł sułtana. Stał się w ten sposób protektorem i obrońcą islamu sunnickiego i faktycznym władcą ziem uznających zwierzchność Bagdadu. O wiele więcej miejsca zostało jednak poświęcone jego bratankowi i następcy, Alp Arslanowi. To on właśnie stworzył z pomocą swojego perskiego wezyra Nizam al-Mulka silne i prężne państwo, które stało się dominującą siłą polityczną i militarną w regionie. Narracja skupia się na jego stosunkach z Bizancjum, które w ostatecznym rozrachunku doprowadzą do batalii pod Manzikertem i zmian, jakie spowodowały rozpad Syrii i chaos wewnętrzny. Przedstawione zostały jego pierwsze starcia z władcami Konstantynopola. Należy jednak pamiętać, że jego głównym celem był Egipt rządony przez, heretycką z punktu widzenia sunnickiej ortodoksji, szyicką dynastię Fatymidów. To właśnie przygotowania do wojny z Kairem skłoniły tureckiego sułtana do zwrócenia się w stronę Syrii i naruszenia chwiejnej równowagi, jaka istniała na terytorium Asz-Szam. Omówione zostały także dwie pozostałe regionalne potęgi biorące udział w syryjskiej rozgrywce: Fatymidzi i Bizancjum. Dokładniej przedstawiono postać cesarza Romana Diogenesa i jego dążenie do zastopowania tureckiej ekspansji, która zagrażała „Drugiemu Rzymowi”. Skłoniło ono imperatora do podjęcia trzech kolejnych kampanii wojennych przeciwko swojemu wschodniemu sąsiadowi. Tymczasem w Egipcie narastał kryzys związany z tragiczną sytuacją ekonomiczną, klęską głodu i buntem najemnych wojsk, które to wydarzenia doprowadziły państwo na skraj przepaści.

Bitwa pod Manzikertem była wydarzeniem, które odmieniło bieg historii. Przygotowaniom do niej, okolicznościom bezpośrednio ją poprzedzającym i samemu przebiegowi starcia zostało więc poświęcone stosunkowo dużo miejsca. Średniowiecze, szczególnie w Azji widziało większe

bitwy, jednak niewiele z nich miało tak doniosłe konsekwencje. Cesarz, dostał się do niewoli został jednak szybko uwolniony. Takie postępowanie mogłoby się wydawać nierozsądne ze strony Alp Arslana. On sam jednak zdawał sobie sprawę, że to nieoczekiwane zwycięstwo mogło pogrzebać jego plany. Wschodnia granica Bizancjum przestała istnieć. Nic nie mogło powstrzymać żadnych łupów tureckich ord przed wtargnięciem do osłabionego klęską imperium. Co gorsza powrót Romana Diogenesa nie był na rękę możnemu rodowi Dukasów, którzy osadzili swojego przedstawiciela na konstantynopolitańskim tronie. Wojna domowa w jeszcze większym stopniu oddała państwo na pastwę koczowników. W całym świecie islamu wznoszono modły za Alp Arslana i stał się on bohaterem dżihadu. Niestety plan inwazji na Egipt spalił na panewce. Bez wsparcia Turkomanów i ich ord, sułtan nie był w stanie rzucić wyzwania Fatymidom, którzy wkrótce znaleźli wybawiciela ze swoich kłopotów w osobie ormiańskiego wezyra Badra al- Ğamāliego. Rozdział kończy przedstawienie dalszych losów głównych bohaterów: cesarza i sułtana (obaj zginęli w 1072 roku) oraz wyjaśnienie w jaki sposób bitwa wpłynęła na losy nie tylko obu mocarstw, ale także na historię całego Bliskiego Wschodu, a pośrednio także Europy. Była ona jedną z przyczyn późniejszych wypraw krzyżowych.

Rozdział drugi to „Syria w 1071 roku”. Ma on odmienną konstrukcję niż poprzedni i po krótkim wprowadzeniu do sytuacji w regionie przedstawiono losy sześciu syryjskich miast, które odegrały znaczącą rolę w nadciągających wydarzeniach i w wyprawach krzyżowych. Kolejno opisane zostały: Antiochia, Aleppo, Damaszek, Jerozolima, Trypolis i Edessa. Historia każdego z nich została doprowadzona do roku 1071 i w ten sposób przedstawiona została sytuacja jaka panowała w Asz-Szam w momencie kiedy doszło do bitwy pod Manzikertem. Pokazuje to mozaikę, jaką tworzył obraz ówczesnej Syrii. Oczywiście największa uwaga została poświęcona wydarzeniom bezpośrednio poprzedzającym te, którym został poświęcony trzeci i ostatni rozdział dysertacji.

Jego tytuł pokrywa się z głównym tematem pracy. „Syria w przededniu wypraw krzyżowych”. Narracja obejmuje lata 1071-1097. Poszczególne etapy tej historii są opisywane z perspektywy najważniejszych postaci jakie w różnych okresach rywalizowały ze sobą, a ta rozgrywka zdominowała poprzedzające krucjaty dwie i pół dekady.

Podrozdział Atsiz i Badr al-Ġamālī skupia się na tureckim emirze Atsizie, który rozpoczynając swoją karierę jako najemnik i awanturник na służbie Fatymidów zdołał wywalczyć sobie niezależność. Jerozolima, a później Damaszek uznały jego władzę i stały się głównymi ośrodkami pierwszego tureckiego państwa w Syrii. Miasta te zostały wydarte egipskim Fatymidom, a ci nie złożyli łatwo broni. Opis walk Atsiza z wezyrem Badrem obejmuje lata 1071-1079.

Bohaterami następnego podrozdziału są Tutusz i Muslim Ibn Qurayš. Pierwszy to syn Alp Arslana, który objął władzę nad Damaszkiem i kazał zgładzić generała Atsiza. Drugi, to arabski emir z rodu Uqajlidów, który zdołał opanować Aleppo. Tutusz rządził południem Syrii, Muslim północą. Obaj darzyli się nienawiścią i wojna między nimi nigdy na długo nie wygasła. Ciągłe starcia między nimi doprowadzały Asz-Szam do ruiny, a nieustanny niepokój o własne życie podsycił chaos jaki zapanował w kraju. Ten fragment kończy się w momencie pojawienia się na scenie kolejnej postaci, seldżuckiego księcia Sulejmana (1084/1085).

Filaret i Sulaymān skupia się na dwóch tytułowych wodzach i opisuje do tej pory pomijane kwestie północnego Asz-Szam z takimi ośrodkami jak Antiochia i Aleppo. Sulejman to członek bocznej linii Seldżuków i założyciel słynnego Sułtanatu Ar-Rum, najsilniejszego ówczesnie tureckiego państwa w Azji Mniejszej. Filaret, z pochodzenia Ormianin był dostojnikiem w służbie Romana Diogenesa, a po jego śmierci stał się lokalnym władcą, który starał się utrzymać względną niezależność swoich dość rozległych terytoriów. W 1085 roku jednak Sulejman odebrał mu Antiochię, a jego efemeryczne państwo wkrótce potem legło w gruzach. Podrozdział kończy śmierć Sulejmana, który zdołał pokonać władcę Aleppo, Muslima, ale poległ w starciu z innym pretendentem do miana pana Syrii, wspomnianym księciem Tutuszem w 1086 roku.

Czwarty podrozdział Malikszah opisuje czas względnej stabilizacji jaki zapanował w latach 1087-1092. Wtedy to sułtan Wielkich Seldżuków, syn Alp Arslana, Malikszah osobiście wyruszył do Syrii i na pewien czas położył kres wewnętrznym waśniom. Na te lata przypada szczyt potęgi państwa seldżuckiego. Konflikty w Syrii nie zostały wygaszone, ale siłą i autorytet sułtana potrafiły je skutecznie przytłumić. W polityce syryjskiej główny ciężar przenosi się bardziej na wschód i opisane zostają wydarzenia jakie doprowadziły do załamania się sułtanatu. W 1092 roku zostaje zamordowany wybitny wezyr Seldżuków Nizam al-Mulk w tym samym roku

przedwczesną śmiercią ginie także Malikszah. Tureckie imperium pogrąża się w walkach o władzę.

Piąty etap historii Asz-Szam związany jest właśnie z bratobójczymi walkami po śmierci Malikszaha i nosi tytuł Tutusz i emirowie. Brat zmarłego sułtana i władca Damaszku występuje jako jeden z pretendentów do tronu. Zmusza dawnych wasali Malikszaha do uległości i wyrusza na wschód na czele silnej armii. Lata 1092-1095 to okres spisków i zdrad, a stłumione właśnie i urazy wybuchają na nowo za zdwojoną siłą. Śmierć Tutusza w bitwie ze swoim bratankiem Barkijarukiem kończy ten podrozdział.

Szósty i ostatni już fragment dysertacji zatytułowany jest Riḏwān i Duqāq. To imiona synów Tutusza, którzy podzielili między siebie władzę w Syrii. Pierwszy panował na północy w Aleppo, drugi na południu, w Damaszku. Ich realna władza ograniczała się jednak prawie wyłącznie do wspomnianych ośrodków, a pozostała miasta w Syrii znajdowały się w rękach lokalnych władców, bądź były protektoratami Fatymidów. Bracia nie ufali sobie nawzajem i prowadzili między sobą ciągłe walki. Zmieniające się sojusze, nieustanne potyczki i całkowita niezdolność do współpracy ostatecznie rozbiły Syrię. Kiedy w październiku 1097 roku krzyżowcy wkroczyli do Syrii nie było nikogo, kto potrafiłby się im przeciwstawić.

W zakończeniu pracy zostały zawarte wnioski i posumowanie opisanych wydarzeń. Krzyżowcy byli wycieńczeni marszem przez Azję Mniejszą na kilka miesięcy utknęli pod potężnymi fortyfikacjami Antiochii. Byliby łatwym łupem dla silnego i dysponującego odpowiednim autorytetem władcy pokroju Malikszaha lub Tutusza. Nikt taki jednak w Syrii nie pozostał. Wewnętrzny chaos, brak zaufania, spory i kłótnie między poszczególnymi lokalnymi watażkami umożliwiły pierwszej wyprawie dotarcie do samej Jerozolimy. Ta, zaledwie rok wcześniej odzyskana przez Fatymidów, nie potrafiła stawić im oporu. W 1099 roku święte miasto zostało zdobyte.